

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régiókn térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicaz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CS – Miercurea-Ciuc/Csíksereda, CM – Copșa Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovácsna, KH – Rupea/Kőhalom, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludás, M – Moinești, ME – Međias/Međgyes, MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T – Tușnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Vlăhița/Szentegyháza.

M Ú Z E U M – M U Z E U

ACTA 2000

Criterii de evaluare a monumentelor istorice

(Rezumat)

Identificarea criteriilor, care califică o operă de arhitectură ca monument, nu este lipsită de contradicții majore și de riscul erorii (conservare insuficientă și dispariția irecuperabilă a unor părți valoroase ale mediului amenajat / excesul de conservare, înțreg fondul construit fiind înghețat într-o efigie muzeificată). Fiecare caz particular pune probleme de ordin general, pentru care trebuie însă căutate răspunsuri concrete ale evaluării, listării, reabilitării și refuncționalizării. Noutatea situațiilor concrete ce apar la punerea efectivă în practică a acestor operații face ca reflecția critică să fie în orice moment necesară.

1. Valoarea atribuită monumentelor istorice

Spre deosebire de monumentele originare, „comemorative”, monumentele istorice sunt un fenomen localizat în timp și spațiu. Dacă monumentele intenționale sunt materializarea an-istoriei, monumentele neintenționale sunt „istorice” inclusiv în sensul că au apărut într-un moment, care poate fi precizat cu oarecare exactitate¹ și pentru că, în pofida unei globalizări aproape totale la ora actuală a fenomenului patrimonial, ele vor și dispărea într-o zi, odată cu reconsiderarea semnificațiilor, care le conferă astăzi valoare și importanță.

De la apariție, în secolul XV, și pe parcursul intervalului cât va dura procesul de instituire a monumentelor istorice, acestea au fost progresiv investite cu semnificații ce au sfârșit prin a le consacra și a le conferi statutul mondial, de care se bucură azi. Natura acestor semnificații și, implicit, sensul cultural, pe care l-au dobândit

în timp monumentele istorice nu au fost și nu au putut fi constante de-a lungul secolelor. Se poate vorbi mai curând de integrarea și nuanțarea progresivă a valorilor identificate de cărturarii sau practicienii, care au contribuit la articularea conceptului de monument istoric. Pe parcursul evoluției conceptului de monument se observă preponderența unuia sau altuia din componentele valorice ce-i erau atribuite, compunerea sau disocierea acestora în funcție de epocă și de spiritul ei dominant. Procesul de evoluție e departe de a fi încheiat, însă e neîndoielnic faptul că monumentul istoric este conceptualizat și instituit în marea majoritate a societăților contemporane.

Una dintre trăsăturile indisolubile de fenomenul patrimonial în orice timp este caracterul său eminamente european. Monumentele istorice au apărut și proliferat în civilizația Europei occidentale. Numai aici și doar datorită evoluțiilor culturale specifice legate de industrializarea producției de bunuri s-a putut ivi acel curent reflexiv laic, care a identificat și definit conceptul de monument istoric.

Recunoașterea mondială, de, care beneficiază azi patrimoniul istoric, denotă nu în ultimul rând integrarea valorilor, care îi sunt asociate și de către acele culturi (ca cea japoneză de pildă), care prin tradiție erau străine de atitudinea specific europeană față de istorie, din care s-a zămislit înțregul fenomen patrimonial. Lucrul se datorează pe de o parte asimilării valorilor culturii europene pe toate meridianele (Eurocratic), dar și, în bună măsură, generalizării crizei post-industriale de identitate culturală ca trăsătură comună speciei. Pentru toate aceste motive, dezbaterea în jurul acestor valori globalizate nu încetează și, date fiind câteva din trăsăturile definitorii ale patrimoniului istoric, eminamente afective, ea nici nu poate înceta cât timp acest patrimoniu va continua să existe și să-și îndeplinească funcțiile memoriale.

Extinderea spectaculoasă, pe care a cunoscut-o domeniul patrimonial în deceniile de după al doilea război mondial a avut loc atât în privința spațiului temporal, cât și a naturii și complexității artefactelor susceptibile a fi clasate ca monumente². Au fost integrate domeniului obiecte aparținând arhitecturii minore, vernaculare, industriale, iar vârsta unora dintre acestea nu depă-

șeste câteva decenii. Ideea însăși de patrimoniu urban³ este deja mai bătrână decât unele ansambluri consacrate ca monumente sau propuse spre a fi listate ca atare (Chandigarh, Sheffield).

În atari condiții, se impune o re-evaluare continuă atât a valorilor, pe care le încorporează patrimoniul istoric în zilele noastre, cât și, din motive practice, a criteriilor „cuantificabile” pe baza cărora să poată fi elaborate strategii de ocrotire și restaurare a patrimoniului construit. Acest demers este susținut astăzi de corporații internaționale specializate și se concretizează în Carte, Convenții și Recomandări, care vizează toate o concertare a eforturilor menite să păstreze patrimoniul istoric universal. Instituțiile naționale specializate își însușesc aceste documente și le integrează legislațiilor proprii, adaptându-le eventual specificităților locale. Toate aceste evoluții demonstrează un atașament fără precedent față de patrimoniul cultural, atașament, în fond față de valorile, pe care acestea le întruhează.

Valori, reprezentări și funcții

Importanța patrimoniului istoric a avut așadar parte de o recunoaștere treptată, marcată de rupturi de ritm și modificări de accent. Fiind vorba de un proces în plină desfășurare, dezbateră în jurul lui este actuală, vie și diversă. Se cer punctate, fără pretenția unui inventar complet, câteva repere, care par folositoare pentru demonstrația de față.

RIEGL nu are doar meritul de a fi fost primul, care a rostit cuvântul cheie pentru interpretarea fenomenului patrimonial mondializat: cult. Analizând natura acestuia, el distinge în setul complex de valori culturale, care legitimează un asemenea «cult modern», două categorii. Acestea, denumite valori monumentale, sunt valorile pentru memorie și valorile de contemporaneitate. Primele cuprind valoarea de vechime, valoarea istorică și valoarea memorială intențională, iar cele din urmă valorile de folosință și de artă – descompusă și ea într-o valoare «relativă», ținând de sensibilitatea artistică a unei epoci sau a alteia, și în valoarea de «nou». Este de observat că RIEGL, deși deosebește cu claritate monumentele intenționale (memoriale) de cele neintenționale (artistice și istorice)⁴, le include pe cele dintâi ca

subcategorii a monumentelor neintenționale. Acest lucru este cu puțință în măsura, în care monumentele comemorative dobândesc și alte semnificații (valori) culturale decât cele cu care au fost investite inițial. Altminteri, chiar dacă se adresează tot unei zone afective a memoriei, aidoma monumentelor intenționale, de la care și preiau în formă desacralizată o parte a funcțiilor, monumentele neintenționale se disting de cele dintâi prin situarea lor într-o perspectivă istorică, fără de care nici nu ar putea exista.

Patrimoniul urban a fost descoperit ca o consecință a desfacerii așezărilor omenești tradiționale în urma „exploziei” urbane provocate de revoluția industrială. În lucrarea sa fundamentală pentru interpretarea fenomenului patrimonial contemporan Françoise CHOAY, după ce trece în revistă valorile conferite monumentelor istorice puse în evidență de înaintași, conceptualizează pentru a marca importanța culturală a patrimoniului urban nu valori, ci reprezentări («figures» în original). Acestea sunt: reprezentarea memorială, cea istorică (cu rol propeudeic și muzeal) și cea istorială, în fapt o sinteză a celorlalte două. Această ultimă reprezentare sintetică apare articulată în lucrarea teoretică⁵ a lui Gustavo GIOVANNONI (1873–1943), pe nedrept ignorată în deceniile din urmă de către discursul de specialitate din pricina hegemoniei progresismului funcționalist, dar și a implicării politice a autorului în vremurile mussoliniene ale Italiei.

Fără a relua în întregime demonstrația lui CHOAY, apare necesară marcarea câtorva etape ce pot avea relevanță aici. Întru evitarea confuziei terminologice, voi folosi cuvântul funcție pentru a desemna diferitele dimensiuni ale fenomenului patrimonial, adesea contradictorii. Termenul de «funcție» este unul confortabil, fiind mai ușor de determinat decât cel de «reprezentare» și mai puțin relativ decât cel de «valoare». El este cu siguranță mai ușor de integrat altor seturi de criterii de evaluare, extra-patrimoniale, de pildă atunci când poziția conservaționistă trebuie să găsească argumente, care să contracareze pe cele ale „progresiștilor” sau să explice proprietarilor de monumente istorice beneficiile, care însoțesc servituțile unei atari responsabilități. În plus, termenul de „funcție” mai prezintă și avantajul de a

anula distanțarea (fals teoretică) instituită de funcționalismul dogmatic față de patrimoniul monumental, și care uzitează «funcțiune» într-un sens restrictiv și trivial. Punctul de vedere susținut aici este acela că adecvarea semantică, simbolică și estetică a arhitecturii ține și ea de domeniul „funcțiunii”.

Funcția documentară

Umaniștii Renașterii sunt cei care descoperă noua perspectivă ce ia pentru prima dată aminte de caracterul unidirecțional, ireversibil al devenirii istorice. Astfel se produce o disociere esențială de viziunea istorică ciclică, cu un prezent veșnic reînnoit, proprie civilizațiilor tradiționale. Această conștientizare face ca ei, umaniștii, să „vadă” monumentele istorice în substanța vestigiilor antice. La început, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, acestea prezintă interes pentru calitatea lor de martore ale evenimentelor istorice, despre care relatează textele moștenite din Antichitate. Studiul acestor texte încetase la sfârșitul Evului Mediu de a mai fi o preocupare preponderent monahală, implicit prea puțin interesată de contingent. Fiind mai întâi descoperite ca surse documentare de o natură aparte, vestigiile antice nu încep să capete importanță pentru calitățile lor artistice decât mai târziu și nu pentru cărturari, ci pentru artiștii din epocă. Aceștia refac, cu o întârziere de cam trei decenii, pelerinajul cărturarilor la monumentele antichității. De această dată călătorii vin pentru a le admira măiestria execuției și a învăța din studierea lor. Cele două perspective distincte, numite de F. CHOAY efectul PETRARCA, respectiv efectul BRUNELLESCHI⁶, nu se vor conjuga decât în viziunea anticarilor secolului al XVII-lea. Autoarea vorbește de «valoare cognitivă» și respectiv «artistică» pentru a desemna cele două planuri de evaluare așa cum s-au cristalizat ele pe parcursul procesului de consacrare a monumentului istoric.

Funcția de artă

Valoarea estetică conferită monumentelor istorice, deși apare în Renaștere, nu va fi consacrată cu drepturi depline decât în Epoca romantică, atunci când de altfel se și bucură de întâietate în aprecierea monumentelor. Deși nespecifice,

valențele estetice, de pildă, conferite vestigiilor ce poartă urmele timpului fac o carieră remarcabilă începând cu gustul romantic pentru ruine⁷. RIEGL arată că valoarea de artă nu este o constantă, ea depinzând de «voința de artă» (Kunstwollen)⁸ a fiecărei epoci. Pe de altă parte, continuă el, valoarea de artă interferează cu valoarea pentru istorie (istoria artei), ceea ce îi dublează sensul și dă naștere la contradicții în momentul stabilirii unei strategii de conservare sau a alteia⁹. De altfel, disputa dintre intervenționiști și ne-intervenționiști, iscată în Anglia e prezentă încă pe toate meridianele în dezbaterile teoretice asupra patrimoniului. Ea nu a putut fi tranșată, în pofida experienței ultimului secol în domeniu și a nuanțării apărute între timp. Deși inevitabilitatea reconstrucțiilor de după cel de al doilea război mondial – în Germania sau Polonia – a produs o schimbare esențială de atitudine în sensul spargerii interdicției totale a reconstrucțiilor, chestiunea rămâne una centrală pentru definirea naturii și destinului patrimoniului istoric. Este evident că în toate aceste cazuri a fost avântată funcția estetică în defavoarea celei de vechime, operându-se deschiderea acesteia din urmă către ceea ce vom denumi funcția identitară.

Funcția de vechime

Vechimea a fost asociată ca valoare configurației monumentului istoric încă de la început, fiind implicită perspectivei istorice. Monumentele istorice au cuprins mult timp exclusiv vestigiile perioadei clasice grecești, mai apoi pe cele ale Orientului mijlociu antic. Doar mult mai târziu – odată cu asumarea valorilor naționale – au ajuns să fie incluse în domeniul patrimonial monumentele gotice, considerate stilistic superioare, și numai în secolul trecut cele medievale în totalitatea lor. Din această cauză, valoarea de vechime a fost, până relativ recent, una subînțeleasă și subestimată. Perioada modernă este cea care are revelația importanței sale, iar cel care îi dă o expresie lipsită de echivoc este tot Alois RIEGL, în 1903¹⁰. Dacă celelalte funcții proprii patrimoniului istoric se plasează pe teritorii mediate științific sau estetic, funcția de vechime se adresează nemijlocit afectivității oricui. Tot ea este cea care a generat nemaivăzu-

ta expansiune a domeniului patrimonial de la acest sfârșit de secol. Valorile științifice și artistice nu au dispărut din înzestrarea semantică a monumentului istoric, dar ele singure nu ar putea explica imensul „succes de public”, de care se bucură acesta azi în întreaga lume.

Funcția identitară

Una din urmările revoluției industriale și a conștientizării rupturii, pe care ea a produs-o în civilizația modernă, a fost acutizarea sentimentului de pierdere iremediabilă. Acest sentiment s-a repercutat direct asupra dezbaterilor teoretice și a practicilor legate de păstrarea monumentelor istorice. John RUSKIN este – și nu doar pentru Anglia – unul din cei mai fervenți apostoli ai acestei idei. Lui i se datorează „democratizarea” categoriei de monument, dar și, în bună măsură, tentația de a fetișiza substanța sa fizică. Deja titlul uneia din cărțile sale¹¹ dă măsura smereniei nediferențiate, pe care, după el, o reclamă apropierea de pietrele trecutului. Valoarea de pietate astfel exprimată este azi estompată, însă ea a extins domeniul funcției de vechime. Nu se poate trece cu vederea detaliul că la început tocmai în Anglia a fost cooptată domeniului patrimoniului construit subspecia arhitecturii vernaculare¹², pentru a fi mai apoi recunoscută în întreaga lume, în special datorită funcției sale identitare. Este cu deosebire relevant pentru înțelegerea „monumentificării” arhitecturii vernaculare fenomenul de transformare, pe care îl suferă «cultura populară» atunci când este preluată de mișcările de emancipare națională din Europa secolului al XIX-lea¹³.

CHOAY formulează explicit funcția identitară a patrimoniului construit în capitolul de încheiere al Alegoriei: «Morminte, temple, catedrale, case și castele, poduri, uzine, aerogări și centrale electrice nu mai au valoare în sine, ci pentru că noi le-am construit. Ele nu mai semnifică fiecare pentru sine, ci se constituie ca material fragmentar al unei reprezentări generice despre noi înșine.»¹⁴ Într-alt text¹⁵, vorbind despre autenticitate în relație cu diversitatea atitudinilor de conservare, ea citează cartea lui G. PÉREC, autor ne-specialist în domeniul teoriei monumentelor istorice, care a lăsat texte de literatură¹⁶ de o factură aparte și cu

rezonanță în problema, care ne interesează. La Pérec apar cu limpezime resorturile subiective, care transformă fragmente din mediul construit în spații definitorii ale unei identități individuale și de grup. Funcția identitară a așezărilor tradiționale capătă, în această reprezentare, o importanță crucială. Ea este și cea care reflectă cel mai bine motivațiile atitudinilor – azi globalizate – față de patrimoniul construit, și susține cel mai puternic expresiile lor teoretice și practice.

2. Terenurile minate

Problema autenticității

În decembrie 1994 a avut loc la Nara conferința internațională pe tema autenticității în relație cu practicile de restaurare a monumentelor. Documentul final aduce prea puține noutăți în acest controversat subiect. Însuși conceptul de autenticitate rămâne nelimepezit, făcându-se trimitere la Carta de la Veneția¹⁷ unde însă termenul apare menționat doar de două ori și în contexte marginale¹⁸. Încă și mai puțin se face lumină asupra miezului problemei: ce relevanță poate avea în domeniul conservării și restaurării monumentelor de arhitectură autenticitatea drept criteriu de evaluare?

Contribuția lui F. CHOAY la amintita conferință¹⁹ atacă tocmai această chestiune, relevând că, în cazul obiectelor de arhitectură cel puțin, în sensul afirmativ, conceptul de autenticitate poate avea doar o relevanță limitată, altminteri riscându-se fie absurdul – o construcție este prin natura ei supusă alterărilor datorate simplei folosințe –, fie fetișizarea obiectului în sine prin transferul funcției identitare asupra materialului fizic al monumentului: «...prin dobândirea statutului de disciplină teoretică și practică, în secolul al XIX-lea, restaurarea monumentelor a transpus fără precauții conceptul de autenticitate din câmpul arheologiei și al istoriei artei la propriile operații.»²⁰ Ca atare, «folosită în sensul perversit de conformitate materială și morfologică cu originale fictive, noțiunea de autenticitate nu poate funcționa în domeniul conservării și restaurării decât la limită, în mod marginal și relativ.»²¹ Mai curând, afirmă CHOAY, se poate vorbi de relevanța ne-autenticității în cazul unor contrafaceri.

Cât privește problema suportului material al obiectului de patrimoniu imobil, CHOAY insistă asupra diferenței dintre operele de pictură și sculptură și cele de arhitectură. Ea citează exemplul faimos al reconstrucției rituale a templelor shinto din Japonia. În această țară este ocrotită ca bun de patrimoniu național măiestria artizanilor reconstrucțiilor rituale și nu artefactele, pe care ei le creează. «Păstrarea condițiilor simbolice importă mai mult decât conservarea aceluiași suport material.»²²

În cazul, în care funcția artistică a unui obiect de arhitectură este preponderentă, este clar că și importanța menținerii suportului original ocupă un loc proporțional ca însemnătate în strategia de ocrotire a respectivului monument. Este cazul bazilicii Sfântului Francisc din Assisi mutilată de cutremur în 1998, unde reconstituirea frescelor distruse, oricât de grijulie, nu mai poate aspira la un nivel de autenticitate echivalent cu cel premergător dezastrului. Peste urma lăsată de penelul lui Giotto se suprapune, inevitabil, munca migăloasă și tehnicile restauratorilor (anonimi) de azi. Materialele sintetizate de industria chimică contemporană se adaugă celor aplicate a fresco la începutul secolului al XIV-lea. Desigur, în timp, gestul restaurator va deveni el însuși parte a istoriei acelor picturi, iar prelungirea existenței lor va compensa știrbirea deplinei lor autenticități, pierdută definitiv. Discutabilă, în același sens, este și recenta restaurare a frescelor capelei Sixtine de la Roma. Nu se poate, în schimb, vorbi despre ne-autenticitatea revopsirii periodice a turnului Eiffel, sau despre fraudulența recioplierii elementelor de lemn deteriorate în structura monumentelor de arhitectură țărănească – oricât ar fi de importante: fleșa turnului bisericii din Șurdești, bunăoară – fără riscul căderii în ridicol.

Delimitarea cât mai exactă a domeniului de relevanță al autenticității, ca miez intangibil al unui anume monument de arhitectură, constituie o etapă de importanță maximă în cercetare. Cât și în ce fel se manifestă autenticitatea în fiecare caz particular este în măsură a indica cu precizie strategiele de conservare și restaurare a acestuia.

Problema restaurării

Restaurarea a constituit, încă de la începutul conservării active (și nu doar documentare)²³ a pa-

trimoniului construit, miezul unei gâlcevi pe cât de aprinse, pe atât de greu de rezolvat în plan teoretic. Chiar dacă astăzi nu mai este contestată ca procedeu, intervenția restauratoare asupra monumentelor de arhitectură rămâne obiectul controverselor atât în definirea scopurilor, cât și a limitelor sale în plan general dar și în fiecare caz singular în parte.

Bunăoară, definiția lui VIOLLET-LE-DUC (incendiară azi, ca și atunci) din al său Dictionar: «A restaura un edificiu, înseamnă a-l readuce într-o stare completă, care poate să nici nu fi existat la vreun moment dat»²⁴ constituie referința implicită pentru toate celelalte definiții ale adversarilor săi, ca de pildă cea a anti-intervenționistului RUSKIN: restaurarea este, după el, «distrugerea cea mai totală, pe care o clădire o poate suferi»²⁵. Pentru MORRIS, restaurarea nici nu poate intra în discuție: «a păstra edificiile vechi înseamnă a le conserva întocmai în starea, în care ne-au fost transmise...»²⁶. De înțeles într-un context istoric, în care, urmare a industrializării, înlocuirea fondului construit existent încă se producea cu nepăsarea demolării firești, inflexibilitatea unor atari poziții anti-intervenționiste nu putea ajunge, în timp, decât în impasul conservării muzeificate a arhitecturii.

Concepută înainte de toate ca manual pentru studenți de arhitectură, cartea lui Gh. CURINSCHI definește restaurarea în arhitectură ca pe o fază succesivă conservării (menite a asigura soliditatea și longevitatea monumentului), restaurarea urmărind «să-l readucă fie la aspectul inițial al continuității formale, fie la cel pe care l-a căpătat în cursul uneia dintre etapele valoroase ale existenței sale.»²⁷ Urmată de nuanțări și explicații bogat ilustrate cu exemple, simplitatea de început a definiției se dovedește a fi îndestulătoare, beneficiind din plin de experiența profesionistului implicat în rezolvarea problemelor constructive concrete.

Deși mai ascuțită din punctul de vedere al implicațiilor speculative, definiția lui C. BRANDI, care se vrea una generală, valabilă pentru opere aparținând oricărui gen de artă, se arată la o privire mai atentă excesivă în cazul monumentelor de arhitectură, până la a fi de-a dreptul improprie. Pentru el, restaurarea operei de artă se definește prin diferența față de «repararea sau redarea în uz»²⁸ a artefactelor industriale în sensul restabilirii funcționa-

lității acestora. Opera de artă, recunoscută ca atare, este în mod definitiv exceptată de la comunitatea celorlalte produse. Nu putem să nu fim de acord când, citându-l pe DEWEY, el arată că «o operă de artă ființează actualmente și nu doar potențial ca operă de artă, când trăiește într-o anume experiență individualizată [...] Ca bucată de pergament, de marmură, de pânză ea rămâne (pasibilă însă de devastările timpului) identică sieși în decursul anilor. Dar ca operă de artă ea este recreată ori de câte ori este resimțită estetic»²⁹. În consecință, ne însușim și corolarul, care urmează, respectiv necesitatea definirii «restaurării pe baza conceptului operei de artă, de la care își dobândește calificarea și nu a procedurilor practice ce caracterizează restaurarea propriu-zisă.» Astfel, «restaurarea constituie momentul metodologic al recunoașterii operei de artă, în consistența sa fizică și în dubla sa polaritate estetică și istorică, în vederea transmiterii ei către viitor»³⁰. Însă tratarea restaurării în arhitectură, plecând de la aceste premise și luând ca paradigmă arhitecturală ruina, aproprie raționamentul lui BRANDI mai curând de asprimea poziției unui non-intervenționist ireductibil.

Dacă până la jumătatea secolului al XX-lea se cristalizaseră principii de restaurare relativ clare, care excludeau, ca de sub o „pălărie a lui GAUSS”, atitudinile maniheiste, atât ale restauratorilor „libertini” (ca VIOLLET-LE DUC, Matthew Digby WYATT sau Gilbert SCOTT), cât și a non-intervenționistilor radicali (ca John RUSKIN și William MORRIS), distrugerile celui de al doilea război mondial au impus – în Germania și Polonia, mai cu seamă – reconstrucții de o amploare fără precedent – pe măsura devastărilor, care le-au prilejuit. Azi, argumentări ca cea a lui Cesare BRANDI, inflexibilă față de condiția de ruină³¹, devin sterile în fața unor imperative identitare de felul celor care au determinat reconstrucția orașului vechi al Varșoviei. Nimeni, de pildă, nu a mai pus problema legitimității reconstruirii monumentelor orașului vechi din Dubrovnik, grav avariate la mijlocul anilor '90 de bombardamentele flotei iugoslave. Reguli stricte ca cele enunțate de BRANDI riscă săucidă în fașă abordarea creativă a cazurilor particulare de restaurare în arhitectură, abordare, care rămâne totuși sin-

gura garanție a găsirii justei măsuri între intervenție și non-intervenție. Desigur, mijloacele se cer alese cu cea mai mare grijă, pentru că «natura, măsura, materialele, structurile restaurării [...] depind de corecta cântărire a numeroaselor puncte de vedere»³² puse în evidență de cercetarea monumentului. Fără a contesta că în majoritatea cazurilor de conservare a ruinelor o reconstituire nu este recomandabilă, nu ne hazardăm totuși în a declara prohibiția orice intervenție reconstitutivă. Tot astfel, se poate stabili de la caz la caz, cu relativă precizie, segmentul temporal, în care o intervenție restauratoare poate avea loc fără a prejudicia autenticitatea operei de artă.

Îngemănată cu problema autenticității și la fel de încurcată, problema restaurării în arhitectură nu poate fi teoretizată aidoma restaurării operelor de artă, în ciuda asemănarilor (suportul material, semnificația, tehnicile de execuție). Deosebiriile, care disociază cele două domenii se referă pe de o parte la spațialitatea operei de arhitectură, iar pe de alta la funcționalitatea sa. Ambele aspecte, definiții, obligă la „îndulcirea” severității, cu care, altminteri pe deplin justificat, este atacată problema teoretică a restaurării³³. Chiar dacă subscriem necondiționat la importanța păstrării pe cât posibil a materiei originare a operei arhitecturale, chiar în cazul, în care valoarea istorică și estetică a acesteia e redusă, susținem preeminența corporalității experienței arhitecturale și valabilitatea documentară a unor tehnici constructive identice.

Problema semnificației

Realitatea fenomenului de semantizare progresivă a obiectului construit indiferent de valoarea sa originară este demonstrată cu limpezime de Geoffrey BROADBENT. Astfel, până și clădirile lui LE CORBUSIER «sunt tocmai ceea ce nu erau menite a fi, lucru deloc surprinzător deoarece, ne place sau nu, toate clădirile simbolizează sau cel puțin poartă semnificații. Chiar și PEVSNER recunoaște aceasta [...] deși insistă că stilul Modern Internațional „aduce claritate, precizie, îndrăzneală tehnologică și totală negare a ceea ce este de prisos”. Nu există scăpare: așa cum catedrala din Chartres poartă semnificații, la fel se întâmplă și cu cea mai mărunțică colibă de gră-

dinar. De aceea visul funcționaliștilor despre o arhitectură ca o mașină, liberă de semnificații, nu a fost niciodată altceva decât un vis.»³⁴

Apare cu puterea evidenței că toate elementele constitutive ale cadrului nostru construit se acoperă în timp cu straturi de semnificație. Când e vorba de piese aparținând patrimoniului construit, aceste învelișuri semantice se adresează unei memorii istorice puternic conotate afectiv și produc comportamentele specifice ce sunt asociate cultului monumentelor, azi mondializat.

Pe măsură ce funcția de vechime a devenit dominantă între celelalte valori – istorice sau artistice de diverse nuanțe – determinatoare de calitate de monument, domeniul artefactelor, care puteau fi cuprinse în corpusul patrimonial, s-a lărgit în asemenea măsură, încât practic nu a rămas categorie de obiect construit, ba chiar de orice artefact, care să fie exclusă a priori de la un proces potențial de „monumentificare”.

Tendința aceasta merge către o stare de lucruri, în care totul va fi protejat în egală măsură și indistinct, ceea ce, evident, ajunge a fi chiar negarea oricărei ierarhii valorice, care să susțină o teorie și practică a conservării patrimoniului construit.

Problema tehnologiei

Orice artefact tinde să capete valoare memorială odată ce modul său de execuție devine desuet, și nu doar cele aparținând erei pre-industriale. Hegemonia valorii de vechime, identificată deja de RIEGL și teoretizată după el de Max DVOŘAK³⁵, s-a instituit progresiv, odată cu „democratizarea” accesului la patrimoniu, dar și cu individualizarea culturii. Pluralismul, care caracterizează cultura contemporană a favorizat includerea în rândul monumentelor istorice a unor piese, a căror valoare prezintă importanță pentru grupuri sociale mai puțin numeroase. Subculturalizarea atinge și domeniul patrimonial. Fără a deplânge această evoluție, suntem nevoiți să o constatăm și să deducem din ea perspectivele practicilor patrimoniale pe distanță medie.

Asistăm la o nestăvilă extindere a frontierelor domeniului patrimonial însoțită de diluarea și fragmentarea câmpului de semnificații, cu care este înzestrat. În consecință, sistemele de evaluare,

cu care operează cei chemați să inventarieze și să elaboreze strategiile de conservare pentru patrimoniul unei zone date trebuie să se diversifice și ele. Procesul este problematic. Aceasta se datorează pe de o parte nevoii de a păstra coerența între „centrul” doctrinar internațional și „periferia” regională cu patrimoniul său specific. Legislațiile naționale în domeniul conservării patrimoniului fac față, uneori cu brio, acestei dificultăți (exemplul Australiei este elocvent). Pe de altă parte, este necesară adecvarea la cazurile particulare, pe zi ce trece mai „marginale”.

Însă chiar în cazul existenței unei legislații nuanțate și adaptabile, revine adeseori în sarcina restauratorilor de a inventa soluții ad hoc. Dacă una din determinantele monumentului istoric, azi pare a fi desuetudinea tehnologiei constructive, atunci nu doar restaurarea, ci și simpla întreținere reclamă „menținerea în viață” a respectivelor tehnici. Acest lucru este posibil numai prin supraviețuirea celor care le practică (ciopliitori în piatră, pictori de frescă, ipsosari, șindrilari, tablagii etc.). Pe măsura creșterii distanței în timp, acest soi de conservare poate deveni nu doar complicat ci și foarte costisitor.

3. Tentative de cuantificare

Criterii de evaluare

Oricât de clare ar părea funcțiile culturale ale patrimoniului construit și oricât de nuanțate ar fi normativele de clasare și ocrotire ale acestuia, construirea unei „grile” de evaluare, care să poată sluji la determinarea calității de monument, precum și o scală de valori, care să „regleze” natura și măsura intervenției într-un caz dat, se lovește de dificultăți în aparență insurmontabile.

Întâi de toate, după cum s-a văzut, valorile asociate monumentelor istorice sunt fluctuante și deseori contradictorii. RIEGL arăta deja că, bunăoară, valoarea de întrebuințare și cea de artă pot necesita, pentru a fi conservate, negarea, până la un punct a valorii de vechime³⁶. Asemenea fenomene apar chiar în cazul unui și aceluiași monument.

Apoi, să admitem că se pot elabora metodologii pentru justa dozare a conservării și restaurării la diversele categorii de monumente,

făcându-se distincție clară între cele pre- și post-industriale, ca și între monumentele medievale și antice, cele baroce și moderne sau între categoriile «minore»: arhitectura vernaculară și industrială, parcuri istorice sau naturale etc. Chiar și atunci fiecare caz, fără excepție, va necesita în interiorul categoriei, căreia îi aparține, o abordare specifică în funcție de materialul de construcție, gradul de conservare, mărimea comunității, pentru care prezintă importanță, resursele bănești, priceperea executanților eventualelor lucrări de întreținere sau restaurare.

Cu toate acestea, este nevoie de elaborarea unui set de criterii de evaluare și de corolarul său, o metodologie de abordare. Acestea trebuie, pe de o parte, să se distingă printr-un grad de generalitate suficient pentru a putea cuprinde toate cazurile particulare, iar pe de alta, să fie îndeajuns de amănunțite pentru a servi ca îndreptar specialiștilor implicați în domeniu.

O tentativă de a construi o grilă de criterii de evaluare, studiul Sandei VOICULESCU³⁷ rezolvă în bună parte contradicțiile inerente domeniului prin matematizarea problemei. Artificiul este cu atât mai binevenit, cu cât definițiile și terminologia textelor documentelor internaționale ori ale legislațiilor referitoare la patrimoniu sunt de foarte multe ori vagi ori irelevante (de pildă, «valoare universală deosebită»³⁸, «remarcabile prin trăsături istorice, arheologice, artistice, științifice, sociale și tehnice»³⁹). Este operată distincția necesară din punct de vedere practic între valoarea culturală conferită unui anume obiect arhitectural și calitatea de monument de arhitectură, care, tehnic vorbind, este un statut juridic⁴⁰. În concluzia studiului său, VOICULESCU își asumă caracterul limitat al metodei dat de dificultatea stabilirii pragurilor și propune de aceea operarea cu «zone de prag» în locul unor praguri ferme. Toate cazurile îndoielnice se cer cercetate suplimentar pentru evitarea, pe cât posibil, a erorilor de decizie. Metoda se dorește – și este fără îndoială – «un instrument de lucru, pregătit pentru procesul mult mai complex de înscriere a unor anumite clădiri pe lista patrimoniului arhitectural protejat»⁴¹. În pofida acordării unui punctaj de doar 5 procente –, pe care-l socotim mic

în comparație cu ponderea sa reală – factorului afectiv (între care cel memorial) în evaluarea calității de monument, metoda de cuantificare propusă de S. VOICULESCU oferă un instrument ce asigură reducerea marjei de eroare în evaluarea primară, mai cu seamă în cazurile de „monumentificare” incertă, adică tocmai acolo unde deciziile de demolare sunt luate cu ușurință.

Problema educației

Pe lângă faptul că suferă de metehnele de inerție ale oricărei „școli”, învățământul de arhitectură a acumulat și prejudecățile polarizate contrare ale noutății cu orice preț, corolar al simplistei doctrine corbusiene.

O doctrină de conservare și restaurare pe deplin satisfăcătoare apare imposibilă în condițiile prezente când domeniul însuși al patrimoniului este în continuă și rapidă schimbare. Avem însă la dispoziție o literatură bogată și legislații în domeniu îndeajuns de nuanțate pentru a putea fi duse mai departe și aplicate. Formarea celor care elaborează bazele doctrinei ale practicilor de conservare a patrimoniului construit, ca și a celor care vor fi chemați să le pună în practică, trebuie să constituie o preocupare, a cărei importanță nu este azi cu nimic mai prejos decât era în epoca lui VIOLLET-LE DUC⁴². La amploarea actuală a extinderii domeniului patrimonial, s-ar cere reinventat un învățământ de specialitate. Acesta ar urma să formeze nu arhitecți restauratori, ci arhitecți „reabilitatori” ai fondului construit «infra-ordinar»⁴³ lipsit de valoare artistică sau istorică, dar îndeplinind o funcție identitară aparte, de neînlocuit. Este vorba mai cu seamă de țesuturile urbane tradiționale, care continuă să dispară cu repeziune, luând cu ele un mod urban-comunitar de a fi, ale cărui virtuți în contracararea simptomelor de patologie urbană nu pot fi subliniate îndeajuns⁴⁴.

Problema administrativă

Luarea deciziilor în ce privește soarta patrimoniului construit trebuie, desigur, să fie apanajul specialiștilor. Din nefericire, limitele modelelor teoretice s-au vădit de fiecare dată când lipsa unei firești smerenii în fața nesfârșitei

bogății a realității a făcut ca unul sau altul din aceste modele să fie transpus în viață. Mărturiile sunt din păcate nenumărate; este de ajuns să cităm aici redundant controversatele restaurări ale unor VIOLLET-LE-DUC, WYATT, sau Gilbert SCOTT, și mai recentele „chiuretări” de „fațade istorice”.

În cazul particular al listării monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice, mecanismele de decizie, pentru a fi eficiente și pentru a răspunde cât mai bine nevoii identitare a comunităților – fie ele sătești sau planctare –, este necesară consultarea tuturor factorilor implicați. Grupul, care va lua decizia finală, va trebui să poată opera cu evaluări dintre cele mai diverse ca anvergură și proveniență. Cazul cartierului raționalist din Sheffield, propus spre listare în 1996 a stârnit nu doar o controversă publică, ci și râsul amar al unora dintre locuitorii etajelor superioare, care locuiesc imediat sub zonele pietonale și sub terenurile de joacă amenajate pe terase⁴⁵.

Sistemele de consultare între factorii implicați în conservarea patrimoniului construit și cei de luare a deciziei îmbracă multe forme. Experiențele Franței și Angliei pot sluji iarăși ca exemplu în ceea ce privește grija nu doar pentru intervențiile în sine, ci și pentru ca cei care hotărăsc destinele spațiului, în care trăiesc comunități mai mici sau mai mari, să o poată face în optimă cunoștință de cauză⁴⁶.

Concluzii

Evaluarea monumentelor istorice reprezentată, după recunoașterea problemei înseși, doar primul pas către laborioasa activitate de cercetare și conservare a acestora. Cu toate acestea, am văzut, nici simpla identificare a criteriilor, care califică o operă de arhitectură ca monument, nu este lipsită de contradicții majore și de riscul erorii. Într-un sens, cel mai dramatic, de conservare insuficientă, eroarea rezultă în dispariția irecuperabilă a unor părți valoroase a mediului amenajat. În celălalt sens, aparent mai benign, al excesului de conservare, întreg fondul construit tinde să fie înghețat într-o efigie muzeificată, de unde locuirea, alfa și omega arhitecturii de orice factură, va fi dispărut.

Orice demers teoretic asociat conservării și restaurării patrimoniului construit își găsește confirmarea și împlinirea în practică. Fiecare caz particular pune probleme de ordin general, pentru care trebuie însă căutate răspunsuri croite pe măsură. Pendularea între familiaritatea uneia sau alteia din dificultățile inerente evaluării, listării, reabilitării și refuncționalizării cutărui monument sau sit istoric, și noutatea situațiilor concrete ce apar la punerea efectivă în practică a acestor operații face ca reflecția critică să fie în orice moment necesară.

Mențiune

În afara câtorva îmbunătățiri, acest studiu este rezultatul cercetării întreprinse cu sprijinul bursei acordate de Research Support Scheme de pe lângă OSI/HESP prin contractul nr. 38/1996, ca și studiul «Evoluția conceptului de monument» apărut în ACTA – 1999, în cazul căruia, dintr-o regretabilă confuzie, acest lucru nu a fost menționat.

Note

1. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, p. 18.
2. *Ibid.*, p. 2.
3. *Ibid.*, p. 131.
4. A. RIEGL, *Le culte moderne des monuments* p. 35.
5. G. GIOVANNONI, *L'urbanisme face aux villes anciennes*, și cf. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, p. 145 și urm.
6. F. CHOAY, *op. cit.* pp. 32, 34.
7. Gustul pentru pitorescul ruinei dovedește o longevitate remarcabilă, chiar în lexte cu puțin interes explicit pentru arhitectura sau artă. Cf. și Dame Rusc MACAULAY, *The Pleasure of Ruins*, London, 1953: «E loc pentru orice fel de apropiere în această sălbăticie a ruinelor, unde antichitățile zac asemenea unor galoane într-o mare învârlită.» pp. 212-213.
8. A. RIEGL, *op. cit.*, pp. 41 și 111.
9. *Ibid.* p. 84.
10. *Ibid.* p. 62.
11. J. RUSKIN, *Stones of Venice*.
12. F. CHOAY, *op. cit.* p. 2.
13. E. GELLNER, *Națiuni și Naționalism*, pp. 90-91. Poziția arhitecturii țărănești în contextul patrimonial și teoria lui GELLNER necesită altă discuție.
14. F. CHOAY, *op. cit.* p. 185.
15. F. CHOAY, «Șapte propoziții despre conceptul de autenticitate și folosirea acestuia în practica patrimoniului istoric».
16. G. PÉREC, *L'infra-ordinaire*. Mai cu seamă pp. 15-31, «La rue Vilins».
17. Documentul de la Nara asupra autenticității, § 10.
18. Carta de la Veneția, în S. NISTOR, *Protecția monumentelor și ansamblurilor istorice în documente internaționale*, p. 55.
19. F. CHOAY, «Șapte propoziții...».
20. *Ibid.*, p. 199.
21. *Ibid.*, p. 200.

22. Ibid., p. 207.
 23. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, pp. 68 și urm.
 24. cf. F. CHOAY, *op. cit.*, p. 114.
 25. J. RUSKIN, *The Seven Lamps of Architecture*, capitolul «The lamp of memory», § XVIII, p. 353 (trad. CTK), de asemenea § XIX și XX.
 26. W. MORRIS, «The Restoration of Ancient Buildings», in *The Builder*, 28 decembrie 1878, cf. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, p. 249.
 27. Gh. CURINSCHI VORONA, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, p. 44.
 28. C. BRANDI, *Teoria restaurării*, p. 33.
 29. J. DEWEY, *Art as experience*, cf. *ibid.*, p. 35.
 30. Ibid., p. 36.
 31. «... a considera că opera poate fi completată, răscumpărată deci din condiția de ruină, considerând-o mai valoroasă acum tocmai datorită acestei capacități de a focaliza sintaxa peisagistică, este o ipoteză ce trebuie respinsă. Pentru că ajunsă ruină, opera de artă [...] îndeplinește acum această funcție, care nu este nicidecum legată de unitatea și complexitatea sa inițială...» *ibid.*, p. 74.
 32. L. GERŐ, *Műemlékről mindenkinek*, p. 320
 33. C. BRANDI, *op. cit.*, mai cu seamă pp. 109 și urm.
 34. G. BROADBENT, «A Plain Man's Guide to a Theory of Signs in Architecture», 1977, p. 475 (trad. CTK). Problema semiologiei în arhitectură, cu referire la teoria monumentului necesită o altă discuție.
 35. cf. L. GERŐ, *op. cit.*, p. 56.
 36. A. RIEGL, *op. cit.*, p. 89.
 37. S. VOICULESCU, *Selectarea Monumentelor de arhitectură...*
 38. «Convenția pentru protejarea patrimoniului cultural și natural mondial», în S. NISTOR, *Protecția monumentelor și ansamblurilor istorice...*, p. 15, s.n.
 39. «Convenția pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei» în *ibid.*, p. 25, s.n.
 40. S. VOICULESCU, *op. cit.*, p. 3.
 41. Ibid., p. 12.
 42. *Entretiens sur l'Architecture*, cf. F. CHOAY, *op. cit.*
 43. cf. G. PÉREC, *op. cit.*
 44. F. CHOAY, *L'Urbanisme, utopies et réalités*, pp. 65–66.
 45. P. STOKES, «List our flats? You must be taking the rise» in *The Daily Telegraph*, 2 sept. 1996, p. 30.
 46. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, Anexa 2 și A. DOBBY, *Conservation and Planning*.

az említett munkák gyakorlatba ültetése során szembesülünk, nélkülözhetetlenné teszi a folyamatos kritikai reflexiót.

Criteria for the Evaluation of Historical Monuments (Abstract)

Identifying the criteria that qualify an architectural work as historical monument is a process carrying major contradictions and the risk of error. Insufficient conservation leads to the irretrievable loss of valuable parts of the cultural heritage while excessive conservation tends to turn the whole built environment into a frozen museum. Each particular case relates to matters of general order. Nonetheless to respond to particular questions requires specific solutions for the evaluation, listing, refurbishing and reusing of the built heritage. Thus the novelty of individual cases makes critical reflection necessary in every moment.

Történelmi műemlékek és értékelési szempontok (Kivonat)

Annak eldöntése, hogy milyen szempontok alapján minősíthetünk műemléknek egy építészeti alkotást, korántsem ellentmondás- és kockázatmentes (az elégtelen megőrzés az épített környezet pótolhatatlan pusztulását jelenti, a túlhajtott megőrzési szándék viszont múzeummá fagyasztja a teljes épített örökséget). Minden egyes eset általános kérdéseket vet fel, amelyeket azonban csak konkrétan lehet megválaszolni, akár az értékelést, akár a műemléklisták összeállítását, a rehabilitációt vagy a refunkcionalizálást nézzük. A konkrét helyzetek újdonsága, amellyel

